

ТЕРМІНОЛОГІЯ

УДК 811.111

Є. В. Ковкіна

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ, ПРОФЕСІЙНИЙ ЖАРГОНІЗМ І НОМЕН У ДИСКУРСІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті проаналізовано роль таких вербальних складників, як професіоналізми, професійні жаргонізми й номені в дискурсі криміналістичної експертизи. Наголошено на актуальності дослідження професійної лексики у сфері криміналістики, де елементи кримінального аргю є одним зі складників означеного дискурсу. Уточнено значення поняття «спеціальна лексика» як такого, що позначає й об'єднує різні за структурою назви, що належать до теоретико-наукової, професійної або науково-практичної сфери (сфер) діяльності. Запропоновано критерії розмежування мовних складників спеціальної лексики криміналістичної експертизи.

Ключові слова: дискурс криміналістичної експертизи, кримінальне аргю, номен, професійний жаргонізм, професіоналізм, термін, терміносистема.

Kovkina Y. Professionalism, Professional Jargonism and Nomen in the Discourse of Criminal Expertise. *Professional vocabulary is an internally heterogeneous phenomenon, since functional heterogeneity requires the presence of separate categories of special vocabulary. The discursively marked communication is always contrasted according to certain characteristics.*

At the current stage of the development of linguistic thought, it seems relevant to turn to the analysis of verbal components of forensic examination as a holistic phenomenon that represents the field of professional activity in its cognitive-scientific and applied specializations and professional speech practices. The purpose of the study is to consider the role of professionalisms, professional jargon and nomenes in the discourse of forensic examination. The conducted analysis of the discourse of forensic examination allows us to talk about the justified use of such language elements as professionalisms, professional jargon and names as part of special vocabulary. Professionalisms, in turn, are divided into two groups. The first includes professionalisms borrowed from various branches of technology and industry; the second group originates from the composition of broadcasting. Professional jargonisms in the special speech of criminologists become verbalizers of special knowledge, which at the production and practical level replace certain terms in the discourse of forensic examination.

Nomen have a special motivational nature. The motivational basis of nomen does not lie in the plane of linguistic determination. The plan of expression of the

nomen is always formed and motivated by the components of the extralingual sphere, which is related to the paradigms of available special knowledge that arose on the basis of the classification characteristics of the objects of research.

Keywords: *discourse of forensic examination, criminal slang, nomens, professional jargon, professionalism, term, term system.*

Вступ

Місце поняття в термінологічному апараті різних наукових дисциплін та його пізнавальні функції неможливо з'ясувати, якщо не взяти до уваги два взаємопов'язані чинники: функційно-сміслові навантаження поняття в наукових текстах і його теоретичну концептуалізацію й змістову характеристику як об'єкта метамовної рефлексії. Специфіка відношень між теорією наукового поняття та практикою його використання проявляється по-різному. В одних випадках пізнавальна концептуалізація поняття знаходить своє продовження, радше підтвердження, у роботах прикладного характеру, в інших – наукові тексти засвідчують більш або менш помітне відхилення від обґрунтованого й декларованого в лінгвістичних концепціях розуміння наукового поняття. У цьому зв'язку важливо звернутися до аналізу поняття «спеціальна лексика».

Проблема теоретичної концептуалізації та термінологічного дефініювання понять «спеціальна лексика» та «спеціальна мова» ускладнюється відносною нечіткістю суміжного з ними поняття «професійна мова». Справа в тому, що професійна мова як різновид соціального діалекту може мати двоякий характер: по-перше, стосуватися професій, фахової діяльності, що мають виробничо-прикладний характер (*токаря, муляра, тракториста, пекаря* тощо); по-друге, охоплювати сфери власне наукової діяльності (*філософія, математика, астрономія* тощо), і тоді до професійної мови необхідно зараховувати наукові терміни. Крім того, якщо йдеться про професійну мову як соціальний діалект, слід брати до уваги очевидний факт, що цей діалект охоплює всю пізнавальну та комунікативну сферу певної галузі діяльності. Це значить, що професійна (іншими словами, спеціальна) мова поліфункційна: вона є засобом номінування окремих важливих для виробництва предметів, процесів; чинником формування наукових понять; «інструментом» формального й неформального спілкування людей, належних до однієї сфери професійної діяльності.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки **актуальним** видається звернення до аналізу вербальних складників криміналістичної експертизи як цілісного явища, що репрезентує сферу фахової діяльності в її пізнавально-науковій та прикладній спеціалізаціях і професійних мовленнєвих практиках.

Метою дослідження є розглянути роль професіоналізмів, професійних жаргонізмів і номенів у дискурсі криміналістичної експертизи. Досягнення поставленої мети визначається вирішенням таких **завдань**: визначити й обґрунтувати теоретичні засади дослідження; схарактеризувати структурно-семантичні особливості термінів, професіоналізмів, професійних жаргонізмів та номенів у дискурсі криміналістичної експертизи; проаналізувати особливості вживання арготизмів.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети використано кілька методів аналізу: *спостереження*, що застосовано для збирання інформації про лексику криміналістичної експертизи як у теорії науки, так і в практичній сфері застосування; *структурно-семантичного аналізу* – для вивчення структурних та семантичних особливостей спеціальної лексики криміналістичної експертизи; *описовий метод* – для характеристики складу лексики криміналістичної експертизи та висвітлення її системних відношень; *компонентного аналізу* з метою встановлення специфіки змін, що відбуваються внаслідок термінологізації загальноновживаного слова та ретермінологізації термінів суміжних і несуміжних терміносистем.

Виклад основного матеріалу

Протягом тривалого часу головні зусилля українських мовознавців були спрямовані на спеціальне чи принагідне (підпорядковане іншим завданням) вивчення структурно-семантичних особливостей криміналістичної термінології, її походження та семантики. До аналізу термінів криміналістики звертається велика кількість дослідників, як криміналісти, так і філологи.

Наприклад, В. Шепітько з'ясовує історію виникнення різних термінів криміналістики, криміналістичної тактики, наводить відмінності понять *кримінальна тактика*, *слідча тактика*, *злочинна тактика*, *тактика розшукової діяльності*, *судова тактика* (Шепітько & Тацій,

2001: 92–96). Паронімічну термінолексику сучасного кримінально-процесуального права аналізує Н. Руколянська, розглядаючи її функціонування, ступінь звукової близькості, місце звукової відмінності, частиномовне вираження, мовне походження тощо (Руколянська, 2007). Л. Костенко, вивчаючи українську правничу термінологію, встановлює розбіжності під час перекладу й використання окремих термінів права та криміналістики, серед яких і лексеми *кримінальний* і *карний*, *подія* і *пригода* (Костенко, 2006). Л. Гапонова вивчає поняттєву основу криміналістичних термінів, простежує основні структурні відмінності криміналістичної терміносистеми (Гапонова, 2011). Дослідниця наголошує, що аналіз семантико-парадигматичних зв'язків усередині криміналістичної терміносистеми на сьогодні є важливим, оскільки «це окрема терміносистема, становлення і формування якої є тривалим і безперервним процесом» (Гапонова, 2011: 17).

В. Радецька, зосереджуючи увагу на питаннях термінологічного підґрунтя протоколів та ухвалення постанов про призначення експертизи, окреслює «пріоритетні напрями комунікативного функціонування мови криміналістики в практичній діяльності правоохоронних органів України» (Радецька, 2002: 3), водночас наголошує на нагальній потребі лінгвістичного розроблення термінів криміналістики та їх стандартизації.

Поряд із важливістю наведених вище наукових розвідок на сьогодні актуальним є дослідження саме професійної лексики криміналістики, де терміни є лише одним із складників означеного дискурсу.

Професійна лексика є внутрішньо неоднорідним явищем, оскільки функційна неоднорідність вимагає наявності окремих розрядів спеціальної лексики, а формальне й неформальне, але дискурсивно марковане спілкування завжди протиставляється за певними ознаками: експресивне – неекспресивне, розмовне – книжне, наукове – виробниче, виробничо-професійне – науково-теоретичне тощо. Це значить, що спеціальна лексика має, так би мовити, зони взаємного дотику й перетину, накладання із загальноживаною лексикою.

Безперечно, професійну лексику необхідно розуміти як один із компонентів лексичного складу мови в його відмежуванні від непрофесійної, причому означення *професійний*, згідно з традицією теоретико-поняттєвого розроблення питання функційної спеціалізації лексичного складу мови, семантично пов'язане з означенням

фаховий. Якщо розглядати діяльнісно-мовленнєву, пізнавально-комунікативну та когнітивно-концептуальну сферу в контексті поняття *фаховий*, тоді, очевидно, доцільно визначати професійну (спеціальну) мову як сукупність мовних одиниць, уживаних у науково-пізнавальній або професійно-виробничій діяльності. Спеціальна лексика об'єднує не лише терміни, а й інші групи дискурсивно спеціалізованої лексики, насамперед термінологізми, професіоналізми, професійні жаргонізми та номен.

Отже, науково доцільним видається інтерпретація поняття «*спеціальна лексика*» як такого, що позначає й об'єднує різні за будовою назви, належні до теоретико-наукової, професійної або науково-практичної сфери (сфер) діяльності й використовуються з метою пізнання, номінування та поняттєвої дискретизації абстрактних явищ, фізичних ознак, предметів, виробів тощо.

Мовознавці аналізують особливості професійної лексики та визначають її відмінності від термінологічної лексики на семантичному й функційному рівнях. Протягом тривалого вивчення означеної теми сформувалися принципово різні тлумачення поняття «професіоналізм». Як показові можна навести характеристики названого розряду спеціальної лексики: професійна лексика – «неофіційний відповідник термінології з даної галузі» (Губич, 2016: 40), що має розмовний характер; професіоналізми є функційно рівнозначними відповідниками термінам, оскільки вони також називають конкретну реальію, явище, ознаку будь-якої спеціальної сфери, а також є зрозумілими для фахівців конкретної галузі науки; терміни, на відміну від професіоналізмів, є тематично обмеженими одиницями, бо професійні назви оновлюються разом із виробничою базою, а вже із часом у науковому мовленні виникають відповідні одиниці термінології.

Т. Михайлова подає перелік критеріїв відмінних ознак професіоналізмів та термінів: професіоналізми – це скорочені й спрощені назви, що дублюють терміни, вторинні за утворенням щодо термінів, не мають вузького характеру; терміни – унормовані лексичні одиниці, професіоналізми – напівофіційні; терміни функціонують в усному та в писемному спілкуванні фахівців конкретної галузі, професіоналізми – у розмовному мовленні; терміни не мають емоційно-експресивного забарвлення, професіоналізмам властиві конотації (експресивне забарвлення); терміни функціонують в усіх галузях

наукової та виробничої діяльності людини, професіоналізми найчастіше трапляються в окремих професіях, ремеслах; терміни можуть утворюватися засобами національної та інших мов, професіоналізми – на ґрунті національної мови, лише інколи трапляються іншомовні елементи; системність – найважливіша ознака термінології, системні зв'язки між професіоналізмами слабші, бо вони називають конкретні предмети і видові поняття (Михайлова, 2002).

Разом із тим, виправданою є версія про професіоналізми як внутрішньо неоднорідне явище, серед яких на практичному рівні можна виділити два основних типи: 1) власне професіоналізми, що відбивають специфічні процеси пізнання в ході предметно-практичної діяльності людини; 2) комунікативні професіоналізми як результат фонетичної, граматичної, словотвірної зміни термінів, що викликана пристосуванням їх до умов усної групової комунікації.

Професіоналізм першого типу головним чином зумовлений об'єктивними явищами виробничо-професійного характеру, а його пізнавальний статус полягає в позначенні виробничих дій, процесів, станів, предметів тощо. У такій функції професіоналізм є вербальною одиницею для вираження конкретного поняття виробничо-професійної сфери. Професіоналізм другого типу зумовлюється властиво комунікативними потребами, він є засобом економії мовлення й способом лаконічно обмінюватися професійною інформацією під час виробничо-професійної діяльності. Саме в такому випадку доцільно говорити про професійні жаргонізми.

Власне професіоналізми належать до нормативної лексики. У такій якості вони стають об'єктами лексикографічної репрезентації. Сфера їх функціонування – писемне та усне мовлення. Семантика професіоналізмів має вузько спеціалізований характер, тому вони відомі переважно представникам окремих професій. Власне професіоналізми й терміни відображають різні аспекти й форми пізнавальної діяльності людини. Між професіоналізмами й термінами немає неперехідної межі. Стаючи об'єктом науково-поняттєвої рефлексії, а тим самим перетворюючись на складник змістової системної впорядкованості теоретичного знання, професіоналізм перетворюється на терміноодиницю. І навпаки, терміноодиниця, яка стає вербальним складником виробничо-професійної діяльності, функційно існує в «іпостасі» професіоналізму.

Професійні жаргонізми належать до сфери усного мовлення й переважно мають некодифікований характер. Сфера їхньої фіксації – словники жаргонізмів, сфера функціонування – усне мовлення. Професійний жаргонізм – це емоційно-експресивний або розмовний дублет офіційної назви поняття виробничо-професійної сфери. У своєму функціонуванні професійні жаргонізми нерідко можуть виходити за межі вузько спеціалізованої сфери й ставати одиницями розмовної лексики загалом.

Професійні жаргонізми – переважно експресивно забарвлені слова й вислови, є актуалізаторами оцінювальної інформації, що допомагають орієнтуватися в стосунках членів групи, адаптуватися до особливих професійних умов. Вони постають не стільки репрезентантами професійної інформації, скільки маркерами, котрі фіксують, зберігають і передають певний стереотип поведінки членів колективу. Отже, професіоналізми й професійні жаргонізми, як одиниці професійної комунікації, є засобами вираження комунікативно-прагматичної інформації, ілюстраторами професійної взаємодії комунікантів.

Важливе місце серед спеціальних студій посідають праці, присвячені з'ясуванню відмінностей терміна й номена, висвітленню природи номена, його пізнавальних функцій, місця в системі наукових понять. В українському мовознавстві теоретичне й практичне розроблення питань номенклатури започаткував І. Верхратський (Верхратський, 1892). У подальшому розвитку наукової думки більшість дослідників дотримується позиції, що номенклатуру необхідно розуміти як систему абсолютно абстрактних й умовних символів, релевантними ознаками яких є абстрактність, умовний (довільний) характер, символічність, утилітарне призначення.

Номенклатурні знаки охоплюють широке поле явищ: вироби підприємства, товари. Номен, утім, має одну відмінну ознаку, що відрізняє його від терміна: він позначає не будь-які загальні поняття, а особливі. При цьому специфіка плану вираження номенів вбачається в тому, що їхній зміст формують якісь несуттєві часткові ознаки. У цьому номен подібний до власної назви. Природно, що терміни, на відміну від власних назв, не пов'язані з одиничними предметами. Функційна природа та пізнавальна специфіка номенів повною мірою виявляється, якщо їх розглядати як складники відповідної комунікативної ситуації й текстового дискурсивного наповнення.

Номени формуються в різних сферах професійної діяльності людини. Досить умовно їх можна розглядати як своєрідну назву, що засвідчує матеріалізацію теоретичних (інакше – ідеальних) конструктів (чи то тих, що стосуються приготування харчових продуктів, чи складних технічних пристроїв, чи будь-яких інших). Якщо номен стосується об'єктів світу в їх предметності, тоді він відзначається особливою номінативністю. Її відмінною ознакою є індивідуалізація, що не досягає рівня одиничного предмета, а стосується номінування особливого класу предметів.

Криміналістична експертиза є надзвичайно специфічною сферою діяльності. Її особливості полягають не лише в різноманітності конкретних видів експертиз, що вимагають відповідного забезпечення спеціальною мовою, але й змістом пізнавальної діяльності. Пізнавальною домінантою криміналістичної експертизи, що зумовлює способи та форми поняттєвого членування досліджуваних явищ, є процес ідентифікації. Мета й завдання криміналістичної експертизи, пов'язані з виявленням та встановленням ідентифікувальних ознак предметів, речовин, процесів, дій, передбачає вироблення їх класифікаційних характеристик, в основі яких лежить деталізація. На мовному рівні таку деталізацію забезпечують професіоналізми, уживані в певному середовищі лексеми з метою детальнішого означення в спеціальній галузі.

В українському мовознавстві аналіз професіоналізмів здійснюється на основі сфер професійної діяльності, що мають власне прикладний, практичний характер. Важливо відзначити, що криміналістична експертиза, з одного боку, має науково-прикладний характер, а з іншого, – послуговується всіма можливими складниками професійних мов різних сфер практичної діяльності. Це зумовлює строкатість професійної лексики та неоднорідність її ознак.

У складі професійної лексики, уживаної в криміналістичній експертизі, виокремлюємо дві групи. До першої належать професіоналізми, запозичені з різних галузей техніки й виробництва. Вони позначають: 1) апарати, які використовуються для проведення експертиз (*оклюдатор* – апарат, який слугує для моделювання та фіксації центральної оклюзії); 2) різного роду медичні інструменти та пристрої (*артікулятор* – апарат, що служить для фіксації моделей щелеп); 3) назви технічних пристроїв та інструментів (*бампінг*

– пристрій для швидкого відкривання замків із циліндровим механізмом); 4) різні пристосування, зокрема й медичні (*кламер* – пристосування, яке охоплює природний зуб, утримуючи зубний протез (литий плоский, гнучий, подвійний, багатоланцюговий, що пружинить, двоплечний)); 5) назви предметів (*ключ до циліндрового замка* – ключ, що складається з голівки і стержня з поздовжніми пазами, завдяки яким профіль ключа відповідає профілю свердловини в циліндрі замка і зубцям для утоплення штифтів); 6) частини предметів та виробів (*ригель* – деталь замка, що являє собою засув, який при замиканні постійного замка виходить з короба і зв'язує між собою дві стулки дверей або дві частини іншого об'єкта, що охороняється, а при замиканні знімного (навісного) замка утримує дужку в коробі; *робочі штифти* – деталі циліндрового механізму замка, що вміщуються в штифтові канали рухомого циліндра замка; *сувальда* – деталь сувальдного замка, призначення якої – утримувати ригель в певному положенні; *фільєра* – деталь, що формує нитку (волокно, дріт); 7) назви ознак об'єктів (*анастомоз (місток)* – деталь папілярного узору, коротка (не більше 3 мм) лінія, що сполучає дві папілярні лінії, що лежать поруч); 8) станки, машини, механізми, а також їх частини й деталі (*брекер* – гумовий або гумовокордний шар, розташований між каркасом і протектором шини).

Професіоналізми другої групи генетично пов'язані зі сферою криміналістичної експертизи. Вони виникають як необхідний засіб вербалізації понять, що забезпечують проведення криміналістичної ідентифікації. Професіоналізми цієї групи суттєво відрізняються від запозичених із інших галузей знань професійних назв, що повністю зберігають свої усталені ознаки. Аналіз мовного матеріалу дозволяє виділити кілька відмінних ознак професіоналізмів, утворених у межах криміналістичної експертизи.

На відміну від професіоналізмів першої групи, здебільшого відомих вузькому колу людей, для творення професіоналізмів другої групи використовуються загальноновживані й загальновідомі слова, що зазнають функційної спеціалізації свого значення, пов'язаної зі зміною змісту та обсягу відповідного поняття, що фіксується в словниках криміналістичної експертизи.

Головний напрямок такої зміни – конкретизація «побутового» поняття, що не досягає рівня наукового узагальнення. Це може бути

1) деталізація фізичних ознак предмета, наприклад форми й розміру: *валун* – а) округла каменіста окремість ґрунту розміром більше 20 см; б) окатані уламки гірських порід непостійного забарвлення; 2) деталізація процесу та вказівка на об'єкт, що зазнає певних змін, наприклад, *відшарування* – відділення частинок, шматочків, шарів речовини з поверхні об'єкта; 3) опис будови певних елементів, наприклад *обшивка* – оболонка з волокнистих матеріалів або дроту, утворена двома групами пасм, що накладаються в різних напрямках і переплітаються в певному порядку (Мазниченко & Садченко, Юсупов, 2018: 72).

Професійна деталізація понять зумовлює їх розвиток у напрямку до наукового узагальнення й тим самим «наближає» їх до термінологічного значення, як у наведеному прикладі: *занос* – «втрата транспортним засобом курсової стійкості під час екстреного гальмування (блокування обертання коліс) чи в разі погіршення зчеплення коліс з дорожнім покриттям при несприятливих метеоумовах (дощ, сніг, ожеледь тощо)» (Мазниченко & Садченко, Юсупов, 2018: 37).

Творення спеціалізованих у своєму функційному навантаженні професіоналізмів на основі загальнономовної лексики для деталізації описів у криміналістичній експертизі відбувається цілком усвідомлено й системно, тому такі професіоналізми можуть утворювати розгалужені системні (родо-видові, антонімічні зв'язки), їх важко, а інколи й практично неможливо відмежувати від власне термінологічних одиниць. Усвідомлений, нормативний характер мовотворчої діяльності експертів-криміналістів відображається в різного роду посібниках та методичних рекомендаціях, що нерідко у змісті фіксують і надають тлумачення найуживанішим спеціальним лексемам, використовуваним під час проведення різного виду експертиз.

Наприклад, деталізація загальних ознак почерку стосується таких його параметрів, як 1) розмір літер; 2) нахил літер; 3) зв'язність почерку; 4) розгін почерку або розстановка літер у словах; 5) загальна інтенсивність натисків. Кожна із цих аналітичних назв у мові експертів-почеркознавців виконує функцію професіоналізмів (точніше, термінологізованих професіоналізмів). Професійна характеристика наведених вище загальних ознак почерку здійснюється в напрямку виокремлення їхніх різновидів, що призводить до побудови ієрархічних, родо-видових зв'язків: *розмір літер* → *малий розмір літер*, *середній розмір літер*, *великий розмір літер*; *зв'язність почерку* → *мала*

зв'язність почерку, середня зв'язність почерку, висока зв'язність почерку. У такий спосіб ознака набуває точного поняттєвого визначення. На нашу думку, такі одиниці займають проміжне місце між професіоналізмами й вузькогалузевими термінологізмами. Їхньою важливою ознакою є аналітична структура, що може ускладнюватися й утворювати ієрархічні зв'язки. Сфера фіксації таких одиниць – вузькогалузеві словники криміналістичної експертизи.

Професійні жаргонізми називають відносно широке коло понять, пов'язаних із видами експертиз, суб'єктами, що їх проводять, назвами об'єктів, їхніх властивостей тощо. Такі назви є синонімами до офіційних, здебільшого багатокомпонентних термінів і використовуються в усному неофіційному мовленні експертів.

З урахуванням особливостей появи професійних жаргонізмів можна говорити про кілька шляхів їхнього виникнення. Якщо спеціальна лексема є заміником багатокомпонентного терміна, зміст останнього концентровано виражає іменниковий жаргонізм, утворений від прикметника, який входить до складу офіційної аналітичної назви. Наприклад, професійний жаргонізм *повторка* вживається поряд із терміном *повторна судова експертиза* на означення експертизи, що призначається за тим об'єктом дослідження, щодо якого вже була проведена експертиза. Жаргонізм *ауди'торка* є відповідником терміна *аудиторний аналіз*, що називає дослідження відео- або аудіофайлу, яке проводиться на рівні експертного сприйняття. І в першому, і в другому випадку жаргонізм інтегрує зміст родового поняття – відповідно «експертиза» та «аналіз». У власне змістовому плані можна говорити про семантичну компресію значення аналітичного терміна. Іншим різновидом утворення однослівного професійного жаргонізму від аналітичного терміна є усічення прикметникового складника терміна з одночасною імплікацією іменної частини термінологічної назви: *пневмат* – *пневматична зброя*.

Багатоскладова аналітична терміносполука *надання висновку не виявляється можливим*, що використовується в разі неможливості проведення дослідження з певних причин (або недостатня сукупність ознак для надання категоричного висновку, або відсутність методик чи обладнання й т. ін.), у професійному мовленні має абrevіатурний відповідник *НПВ* («ен-пе-ве»). Особливістю жаргонізму, що використовується в українськомовному експертному середовищі, є те, що він

утворений від російського терміна «не представляется возможным» (рос.). Професіональний жаргонізм «речдок» також частовживаний в українському експертному середовищі й утворений від терміна «речовий доказ».

Семантичний спосіб творення професійних жаргонізмів здебільшого полягає в метонімічному найменуванні конкретних предметів (синекдоха). Наприклад, назва *ствол* використовується в лексичі судової експертизи для позначення будь-якої досліджуваної зброї. Шляхом метонімічного перенесення утворений професіоналізм *око* на позначення оптичного приладу для розглядання дрібних штрихів підпису або почерку, що використовується при криміналістичному дослідженні почеркових об'єктів.

Значення окремих жаргонізмів репрезентує хід проведення експертизи, процес складання висновку чи оформлення. На означення супровідного листа, що додається до висновку експертизи чи клопотання про надання додаткових матеріалів, у мовленні фахівців використовується слово *супровід*. У мовленні експертів, крім назви *риба*, широко вживаної в різних сферах діяльності, пов'язаної зі складанням та оформленням документів, використовується його синонімічний відповідник *коза*.

Іншою підгрупою спеціальної лексики, що вживається під час проведення криміналістичної експертизи, є одиниці, запозичені з мови кримінального аргю, одного з різновидів соціальних діалектів, штучно створеної умовної говірки вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозумілої для інших осіб, які не належать до цього середовища.

Кримінальне аргю виникло як реакція людей кримінальної сфери на несприйняття їх та їхнього способу життя навколишнім світом, також, імовірно, як бажання зробити власне мовлення закодованим. Аргю виконує роль своєрідного паролю кримінальної спільноти. Термін *аргю* вживають на означення спеціально створеної штучної мови окремих угруповань, що зберігають своє мовлення в таємниці й протиставляють загальнолітературній мові. На думку Л. Ставицької, такі слова є опозиційними не лише до лексем загального вжитку, а й до норм поведінки взагалі. Процес же «створення закодованих слів вимагає неабияких лінгвокреативних здібностей» (Ставицька, 2003: 12), тому вони є рівноправними складниками наукового мовлення.

Назви, належні до кримінального арго, виражають поняття побутової сфери життя окремої групи осіб. Наприклад, поняття *розкрадачі-рвачі* в кримінальному мовленні має відмінне від загальнонавчального смислове навантаження: ідеться про здатність злочинців за будь-яких обставин отримати вигоду за короткий термін, тобто за будь-яких умов *вирвати* для себе збагачення. У такому своєму значенні арготизм стає складником лексики криміналістичної експертизи. Арготизм *жилетка*, що увійшов до складу професійного жаргону, у кримінальному арго означає «пристосування для розрізування кишень, вмонтоване в перстень» (Шепітько, & Тацій, 2001: 87). Арготизм *щупальці* означає «пінцет із тупими кінцями, застосований при вчиненні кишенькових крадіжок» (Шепітько, & Тацій, 2001: 242). Під час крадіжки злодій здійснює «щупання, обмацання» (Білодід, Т. 8, 1977: 355), прощупує кишені осіб за допомогою спеціального пристосування.

У зв'язку з тим, що криміналістична професійна діяльність дотична до діяльності слідчих органів, органів досудового розслідування, фахове мовлення яких на дискурсивному рівні комунікації безпосередньо зазнає впливу засекреченої говірки осіб злочинного світу, арготизми поступово проникають у мовлення фахівців криміналістичної сфери й використовуються в неофіційному мовленні для назв конкретних реалій, явищ, предметів, що є об'єктами кримінального провадження, за якими проводиться слідство.

Актуальність означеної теми в контексті розгляду особливостей семантики та структури спеціальної лексики криміналістичної експертизи зумовила потребу визначити епістемологічне підґрунтя лінгвістичної теоретико-інтерпретативної характеристики номенів. Поштовхом для цього стало усвідомлення фундаментальної значущості специфіки пізнавального існування дослідника співвідносно з досліджуваною темою, що визначається в контексті базових уявлень про спеціальне знання.

Функційна природа та пізнавальна специфіка номенів повною мірою виявляється, якщо їх розглядати як складники відповідної комунікативної ситуації й текстового дискурсивного наповнення. Розгляньмо у цьому зв'язку показовий для нашої теми текст криміналістичної експертизи, базовим складником змістової організації якого є номени: «Дослідження наданих об'єктів доказів проводилося при природному, денному освітленні як неозброєним оком, так і за

допомогою мікроскопів МБС-2 №733706 (збільшення до 32-х). Вимірювання лінійних розмірів здійснювалось за допомогою штангенциркуля ШЦ-1 ГОСТ166-89, а також за допомогою штангенциркуля з електронним відліком (артикул 15-241) української фірми «Міол інструмент». Зважування здійснювалося за допомогою лабораторних електронних ваг марки «AS 60/220/С» (заводський номер «305614»). <...> Патрони споряджені бездимним порохом, який схожий на порох марки «ВТ» (Висновок..., 2015: 3-4). Наведений текст ми розглядаємо як чинник, необхідний для непостульованого (апріорного) визначення специфіки базових ознак номена та загального розуміння його природи. При цьому беремо до уваги, що для лінгвіста важливо змодельовати ситуацію, у якій перебуває носій спеціального знання (експерт) щодо номена. Це дозволить конкретизувати вироблені в українському та зарубіжному мовознавстві відносно стійкі наукові уявлення про номен, заперечити одні й підтримати та продовжити розвиток інших, пам'ятаючи про специфіку зв'язку терміна й номена, яку можна визначити так: «тяжіння – відштовхування». Звісно, загальні характеристики номена як особливого складника спеціальної мови не можуть бути універсальними й всеохопними, оскільки номенклатура надзвичайно різноманітна у своєму наповненні та дискурсивній зумовленості.

Перше й головне питання, що потрібно з'ясувати, можна сформулювати так: «У чому полягає функція номенів у наведеному тексті висновку криміналістичної експертизи з огляду на його комунікативно-прагматичну інтенцію?». Було б некоректно стверджувати, що ця функція полягає лише у вказівці на пристрої та прилади, що використовувалися під час проведення експертизи. Головна мета експертизи полягає в науково обґрунтованому висновку про результати дослідження, що засвідчує його об'єктивність, точність та істинність і неспростовність. Функція номенів, і не лише в наведеному тексті, але й усіх інших випадках дискурсивного (професійно спрямованого) використання номенклатурних одиниць, полягає в тому, що номенни є символічними знаками, що відсилають до спеціального знання про позначуваний об'єкт (його характеристики, можливості, склад тощо). Це знання має енциклопедичний характер, і в цьому плані номен різко відрізняється від слова з його лексичним значенням або від терміна, що виражає конкретне поняття. Саме тому для неспеціаліста

номени видаються якимись ярликами, своєрідним зовнішнім, позбавленим змісту вербальним маркером виробу (предмета, машини тощо). Символьна природа номена визначає специфіку відношень між його формою та інформацією. Семантика номена пов'язана з поняттям, що виражає відповідний термін. Це зв'язок особливий: термінологічне поняття є способом пізнавальної генералізації позамовної інформації, до якої відсилає номен, що має символну природу.

Номени формуються в різних сферах професійної діяльності людини. Досить умовно їх можна розглядати як своєрідну назву, що засвідчує матеріалізацію теоретичних (мовлячи інакше – ідеальних) конструктів (чи то тих, що стосуються приготування харчових продуктів, чи складних технічних пристроїв, чи будь-яких інших). Якщо номен стосується об'єктів світу в їх предметності, чуттєвості й конкретності, тоді він відзначається особливою номінативністю. Її відмінною ознакою є індивідуалізація, що не досягає рівня одного предмету, а стосується номінування особливого класу предметів. Денотативно «пустими» можна вважати різного роду математичні, логічні, філософські номени, що позначають абстрактні поняття.

Номен, принаймні науково-технічний чи технічний, інтегрований у структури спеціального знання, існує як складник певної системи. Він є системно зумовленим явищем. Це унеможливує вести мову ані про його абсолютно довільний характер, ані жорстку мотивувальну зумовленість. На наш погляд, ознаки, покладі в основу номена, не завжди є зовнішніми, несуттєвими, але їхня релевантність чи нерелевантність для формування особливостей плану вираження можна визначити лише в межах конкретної системи спеціального знання. Варто зауважити, що номени мають особливу мотивувальну природу. Мотивувальне підґрунтя номенів не лежить у площині мовної, суто лінгвальної детермінації. План вираження номена завжди формується й мотивується складниками екстралінгвальної сфери, що пов'язана з парадигмами наявних спеціальних знань, теорій, вироблених класифікаційних характеристиках предметів і виробів, та мотивований ними.

Висновки

Проведений аналіз дискурсу криміналістичної експертизи дозволяє говорити про виправдане використання у складі вказаної

спеціальної лексики таких мовних елементів, як професіоналізми, професійні жаргонізми й номені. Професіоналізми, у свою чергу, поділяють на дві групи. До першої належать професіоналізми, запозичені з різних галузей техніки й виробництва; друга група бере витоки із зального складу мовлення, а саме: загальноживані слова зазнають функційної спеціалізації свого значення, пов'язаної зі зміною змісту та обсягу відповідного поняття. Головний напрямок названої зміни – конкретизація «побутового» поняття, набуття ним ознак фахового. Із часом такі спеціальні поняття закріплюються й фіксуються в спеціальних вузькофахових словниках криміналістичної експертизи.

Професіональні жаргонізми у фаховому мовленні криміналістів стають вербалізаторами спеціальних знань, що на виробничо-практичному рівні замінюють окремі терміни в галузі практики досліджуваної сфери науки, виступаючи синонімічними професійно-розмовними дублетами, називають реалії та передають власне виробничу інформацію. Серед професійних жаргонізмів виокремлюємо підгрупу мовних одиниць, запозичених з мови кримінального аргю. Виокремлюються такі лексико-тематичні групи арготизмів: а) слова на позначення різного типу злочинців; б) лексеми, що використовуються для називання спеціальних пристроїв та інструментів для вчинення злочинів; в) стійкі слова й словосполучення, що слугують для опису злочину, його етапів та різних дій, які його супроводжують; г) окремі арготизми, що замінюють назви побутових реалій та явищ злочинного світу.

Функція номенів у спеціальній лексиці криміналістичної експертизи полягає в тому, що вони є символічними знаками, що відсилають до спеціального знання про позначуваний об'єкт (його характеристики, можливості, склад тощо) і є одними із вербалізаторів професійно спрямованого дискурсу.

Перспектива дослідження полягає у подальшому поглибленому дослідженні професіоналізмів, професійних жаргонізмів і номенів як невід'ємних складників дискурсу криміналістичної експертизи; виробленні рекомендацій щодо впорядкування, ретельного внормування й стандартизації сучасного стану становлення означеної спеціальної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. 1–11). Київ: Наук. думка. 2. Василькова, Л. М. (2001). Лексика на позначення правових відносин. *Українська термінологія і сучасність*, IV, 34–37. 3. Верхратський, І. (1892). *Спис важнейших выразов з рускои ботаничної термінології й номенклатури з оглядом на шкільну науку в вищих клясах гімназії*. Львів: НТШ. 4. Висновок № 1406 за 2015 рік. *Архів ХНДІСЕ*. 5. Гапонова, Л. Є. (2011). Лексико-тематичні групи української криміналістичної термінології. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: *Лінгвістика*, XIV, 32–35. 6. Гапонова, Л. Є. (2011). Поняттєва основа терміна, термінології у криміналістиці. *Лінгвістичні студії*, 22, 253–259. 7. Губич, В. В. (2016). До питання про класифікацію спеціальних лексем. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені П. Могили]*, Серія: *Філологія. Мовознавство*, 260 (272), 38–42. 8. Костенко, Л. (2006). Мовні аспекти юриспруденції. *Юридичний журнал*, 2. Узято з <http://www.justinian.ua/article.php?id=2152>. 9. Мазниченко, Ю. О., & Садченко, О. О. Юсупов, В. В. (2018). *Словник термінів: термінологічний словник судово-трасологічної експертизи*. Київ: Талком. 10. Михайлова, Т. В. (2002). Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. 11. Радецька, В. Я. (2002). Мова науки криміналістики. (Автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук). Київ: Нац. акад. внутр. справ України. 12. Руколяньська, Н. (2007). Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права. *Українська термінологія і сучасність*, VII, 118–120. 13. Ставицька, Л. О. (2003). Українська мова без прикрас. У *Короткий словник жаргонної лексики української мови* (с. 6–14). Київ: Критика. 14. Шепітько, В. Ю. & Тацій, В. Я. (Ред.) (2001). *Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український)*. Харків: Право.

REFERENCES

1. Bilodid, I. K. (Red.) (1970–1980). *Slovnkyk ukrainkoio moyvy* [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 2. Vasyilkova, L. M. (2001). Leksyka na poznachennia pravovykh vidnosyn [Vocabulary for the designation of legal relations]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist* – *Ukrainian terminology and modernity*, IV, 34–37 [in Ukrainian]. 3. Verkhratskyi, I. (1892). *Spys vazhneishykh vyrazov z ruskoio botanichnoy terminolohii y nomenkliaturi z ohliadom na shkolnu nauku v vyshnykh kliasakh hynnazii* [A list of the most important expressions from Russian botanical terminology and nomenclature with an overview of school science in the upper classes of the gymnasium]. Lviv: NTSh [in Ukrainian]. 4. Vysnovok № 1406 za 2015 rik [Conclusion No. 1406 of 2015]. *Arkhiv KhNDISE – Archive KhNDISE*. [in Ukrainian]. 5. Haponova, L. Ye. (2011). Leksyko-tematychni hrupy ukrainskoio kryminalistychnoi terminolohii [Lexical and thematic groups of Ukrainian forensic terminology]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Ser.: *Linhvistyka – Scientific Bulletin of Kherson State University*. Ser.: *Linguistics*, XIV, 32–35 [in Ukrainian]. 6. Haponova, L. Ye. (2011). Poniattieva osnova termina, terminolohii u kryminalistytsi [Conceptual basis of the term, terminology in criminology]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies*, 22, 253–259 [in Ukrainian]. 7. Hubyh, V. V. (2016). Do pytannia pro klasyfikatsiiu spetsialnykh leksem. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni P. Mohyly]*, Serii: *Filolohiia. Movoznavstvo – Scientific works [of P. Mohyla*

Black Sea State University], Series: *Philology. Linguistics*, 260 (272), 38–42 [in Ukrainian].

8. **Kostenko**, L. (2006). Movni aspekty yurysprudentsii [Linguistic aspects of jurisprudence]. *Yurydychnyi zhurnal – Legal journal*, 2. Uziano z <http://www.justinian.ua/article.php?id=2152> [in Ukrainian].

9. **Maznychenko**, Yu. O., & Sadchenko, O. O. Yusupov, V. V. (2018). *Slovyk terminiv: terminolohichni slovyk sudovo-trasolohichnoi ekspertyzy [Glossary of terms: a terminological dictionary of forensic forensic expertise]*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].

10. **Mykhailova**, T. V. (2002). Semantychni vidnoshennia v ukrainskii naukovo-tekhnichnii terminolohii [Semantic relationships in Ukrainian scientific and technical terminology]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi un-t im. V. N. Karazina [in Ukrainian].

11. **Radetska**, V. Ya. (2002). Mova nauky kryminalistyky [Language of forensics]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].

12. **Rukolianska**, N. (2007). Hipero-hiponimichni vidnoshennia v terminolohii kryminalno-protseusualnoho prava. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist [The Ukrainian language is unadorned]*. VII, 118–120.

13. **Stavytska**, L. O. (2003). Ukrainska mova bez prykras. In *Korotkyi slovyk zharhonnoi leksyky ukrainskoi movy [A short dictionary of slang vocabulary of Ukrainian language]* (pp. 6–14). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

14. **Shepitko**, V. Yu. & Tatsii, V. Ya. (Red.) (2001). Kryminalistyka: entsykl. slovyk (ukrainsko-rosiiskyi i rosiisko-ukrainskyi) [Criminalistics: encycl. dictionary (Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian)]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Ковкіна Євгенія Володимирівна – кандидат філологічних наук, завідувач лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»; вул. Золочівська, 8а, м. Харків, Україна.

E-mail: evkovkina@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-8693-9868>

Kovkina Yevheniia – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Department head of the Laboratory of Forensic art researches, linguistic psychology, National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice; 8a Zolochivska St., Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Ковкіна Є. В. Професіоналізм, професійний жаргонізм і номен у дискурсі криміналістичної експертизи. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 164–181. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.14>

APA: Ковкіна, Є. В. (2024). Професіоналізм, професійний жаргонізм і номен у дискурсі криміналістичної експертизи. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 164–181. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.14>